

Ráj a Élysion, představy křesťanů o onom světě

tematický okruh „Židovství, křesťanství a pohanská antika“

Předmět: *Klasické tradice II*

Vypracoval: Juda Kaleta

Vyučující: doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.

Datum: 5. května 2015

Prohlašuji, že jsem tuto seminární práci vypracoval samostatně, že v ní nebylo použito jiných zdrojů než vyjmenovaných a že nebyla předložena v odevzdané ani podobné verzi v žádném jiném kurzu na Pedagogické fakultě UK ani nikde jinde.

Otázka, co se s člověkem stane po jeho smrti, tu byla od nepaměti. Trápila a šířila přemýšlení lidí takovým způsobem, že v podstatě každé náboženství a každá filosofie měly potřebu jí čelit. Odpovědí se nám dostalo více než dost — od různých učeních o reinkarnaci přes ohnivé plameny pekelné až k tvrzení, že po smrti nebude nic.

V této práci bych se chtěl věnovat tomu, jak se s tímto problémem vypořádali křesťané — které prvky přejímali z židovství, zda se objevily antické motivy a kolik toho křesťané přidali sami. Protože takto pojaté téma by vydalo na obsáhlé několikadílné studie, omezím svou práci pouze na místa Nového zákona, které se otázky posmrtného života týkají a jejich recepci prvními křesťany.

Dříve než se přejdeme k hlavnímu tématu, je potřeba ve stručnosti zmínit kontext, ve kterém se křesťanství v prvních staletích vyvíjelo. Nejdříve se zdálo, že půjde jen o další sektu, o které v Ježíšově době nebyla nouze. Takto učedníky chápali představitelé judaismu a dokonce po dlouhou dobu i zástupci státní moci. I sami učedníci se považovali za součást židovské víry, ale brzy — na tzv. prvním koncilu v Jeruzalémě — velkou část židovské tradice odmítli. K definitivnímu rozchodu však došlo až během povstání Bar Kochby a s povstáním spojeným přesunem církevního centra z Jeruzaléma do Antiochie.¹

Pro sledování vlivů na utváření textů Nového zákona je proměna křesťanství z židovské sekty s centrem v Jeruzalémě v samostatné náboženství s centrem v Antiochii zásadní. K tomuto procesu dochází zhruba ve stejné době jako ke vzniku většiny kanonických knih — na konci prvního století našeho letopočtu. Jinými slovy jsou epištoly a evangelia psány v době, kdy ani křesťané z Židů, ani křesťané z pohanů nemají výsadní postavení. Je to tedy doba ideální na to, aby se v dílech objevily jak prvky víry Hebrejů, tak představy okolních národů.

Samotný výběr kanonických knih, který probíhal převážně ve 3. století, měl za hlavní cíl vymezit se k různým herezím (hlavně ke gnosticismu) a k nově vznikajícím apokryfům. Pro nás je důležitý hlavně tím, že se vyjádřil odmítavě k textům, kde byla právě otázka posmrtného života často rozváděna². Důsledkem tohoto protřídění je fakt, že se o podobě onoho světa dají najít v Novém zákoně pouze střípky.³

Kořeny představ. Šeol, gehenna, hádes.

Abychom mohli určit, které motivy křesťané přejali z židovství a z antických vizí, stručně si jejich představy shrneme. U Židů se dlouho nejednalo o souvislou teologii. Jako první se objevuje šeol a to jako místo, do kterého se sestupuje — tedy podsvětí. Nemá však charakter křesťanského pekla — nesetkáváme se tu s žádným výrazným utrpením, jde spíše o jakousi pustinu, odlehlé a temné místo, kam odcházejí duše zemřelých.

Mnohem blíže k peklu má gehenna. Původně šlo o údolí jižně od Jeruzaléma, kde byly vykonávány dětské oběti bohu Molochovi. Později se pojmenování zobecnilo na místo v podsvětí, kde jsou duše zemřelých mučeny věčným ohněm, na místo plné síry.

¹Vývoj křesťanství shrnuji na základě FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, s. 16–53 a SVOBODA, *Encyklopedie antiky*, s. 8n.

²např. Zjevení Petrovo, knihy Enochovy, Apokalypsa Pavlova a další.

³Vznik a vývoj biblického kánonu a dataci jednotlivých knih čerpám z CARSON a J. M. DOUGLAS, *Úvod do Nového zákona*, TASCHNER, *Dějiny vzniku novozákonního kánonu* a MATUŠINSKÝ, *Srovnání datací biblických knih*.

Nejméně konkrétní je pak představa ráje nebo nebe. Dlouho přetrvávala představa věčného života pouze ve vztahu k národu, nikoli k jednotlivci. Výsady trávit věčnost v přítomnosti Boha se dostalo jen Enochovi a Eliášovi. Možnost dosáhnout osobní záchrany se začíná objevovat až později s různými apokalyptickými vizemi, které jsou však v reakci na křesťanství potlačeny. Židovské představy tedy neměly čistě duální charakter postavený na protikladu nebe – peklo podle osobních zásluh jednotlivce, jednalo se spíše přesvědčení o nesmrtnosti vyvoleného národa.⁴

Starší řecké představy jsou s těmi židovskými v mnohém podobné. Nejdříve odcházely duše zemřelých také jen na jedno místo — do podsvětní říše, ve které vládl Hádes s manželkou Persefoné. Výrazněji se zde pracuje s myšlenkou soudu nad mrtvými, která později nalezne ohlas i v křesťanství. Antické myšlení pojetí záhrobí dále rozpracovává a začíná ho dělit na Élysion — rajske místo, kam odcházejí duše spravedlivých, a na Tartaros, místo trestů pro hříšníky. Toto dualistické rozdělení křesťanství také absorbuje, ovšem s vlastními důrazy.⁵

Problém Lazara a boháče.

V samotných biblických textech Nového zákona můžeme nalézat určitý rozpor v tom, že přestože mají *kolektivní eschatologii*⁶ jasně vyřešenou slibem věčného života,⁷ do přílišných detailů se nikde nepouští. Souvisí to patrně s přesvědčením, že ke konci světa dojde brzy a že je zbytečné se tedy zabírat otázkou smrti.⁸

Jedním z míst, ze kterého pozdější teologové začali rozpracovávat představy záhrobí,⁹ je příběh z Lukášova evangelia o Lazarovi a boháči.¹⁰ Pisatel zde popisuje posmrtnou situaci se dvěma jasně vymezenými místy — lůno Abrahamovo a podsvětí. Pro pojmenování podsvětí je použito slovo hádes, v Novém zákoně označení poměrně běžné. Oproti tomu použití termínu „*lůno Abrahamovo*“ (τὸν κόλπον αβραάμ) je výjimečné a jinde ho v biblických textech nenalezneme. Samotné slovo *lůno* je spojeno s životem a „představuje pro biblické autory nádherné tajemství“.¹¹

Motivy, které se při popisu obou prostředí používají, už tolik nepřekvapí. Podsvětí je místem plamene, horka, bolesti a muk. Nese tedy jasné znaky řeckého tartaru nebo židovské gehenny. Lůno Abrahamovo je oproti tomu místem, kde odpočívají spravedliví, místem potěšení, asociuje nám tedy představu Élysionu. Zdá se tedy, že pisatel se plně inspiroval běžnými představami své doby, pouze použil netradiční označení.

Pokud odhlédneme od samotného příběhu a podíváme se na celkový kontext, ve kterém je podobenství uvedeno, zjistíme, že samotná otázka posmrtného života v něm není

⁴Židovské představy zpracovávám na základě SINGER, *Jewish Encyclopedia* (konkrétně podle hesel „Sheol“, „Gehenna“, „Paradise“ a „Death, views and custom concerning“) a podle LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 37nn.

⁵Antický posmrtný život na základě SVOBODA, *Encyklopedie antiky*, heslo „podsvětí“, s. 480.

⁶Ma'súmiánová, *Život po smrti : v učení světových náboženství*, s. 51.

⁷Matouš 16:25–26, Jan 6:26–27, Koloským 3:3–4 a další.

Všechny biblické citace jsou podle *Bible, Český studijní překlad*, řecký originál podle SCRIVENER, *Greek New Testament*.

⁸J. D. DOUGLAS, *Nový biblický slovník*, heslo „Spasení“.

⁹Srov. s LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 53n

¹⁰Lukáš 16:19–31

¹¹J. D. DOUGLAS, *Nový biblický slovník*, heslo „Lůno“.

ústřední. Prvním předpokladem je rozumět celé knize jako záměrně uspořádanému celku, který má jednotící koncepci. Incipit evangelia začíná slovy¹², že „se již mnozí pokusili sestavit vyprávění o událostech“ a svěruje se se snahou „vše znovu pečlivě projít“ a „po pořádku vypsát“. Není tu myšlen pořádek chronologický, ale spíše tematický.¹³

V širším kontextu příběh spadá do série podobností, jejíž začátek je možné najít už v 15. kapitole, kde se nachází známý příběh o marnotratném synovi. Ten si nejdříve vzpurně vyžádá všechnu svůj majetek, aby o něj následně přišel a došel k poznání, že se musí vrátit zpět k otci. Samotná 16. kapitola začíná vyprávěním o nepoctivém správci, který, ve snaze zabezpečit si svoji budoucnost, odpouští cizí dluhy.

Zjišťujeme, že nosným motivem je bohatství. Do protikladu je zde stavěn majetek pozemský oproti „pokladům v nebi“¹⁴. Zdá se tedy, že za situováním posledního příběhu na onen svět je pouze snaha o gradaci a zdůraznění poselství.

Sestupy do podsvětí.

Kromě samotného geografického uspořádání záhrobí se napříč kulturami prolínají i různé události s ním spjaté. Podsvětí definuje, jak už bylo řečeno, možnost do něho sestupovat a zase z něho vystupovat. Jedná se pravděpodobně o pozůstatek ze staré orientální tradice.¹⁵ V kenaanském prostředí se objevuje Mot — bůh smrti a Baal — bůh bouře a plodnosti, „jejichž boj každoročně vyústil v Baalův sestup do podsvětí — konec deštivého, plodného období — a následné oživení manifestující se v obnově přírody.“¹⁶

V řecké mytologii se sestupem do podsvětí setkáváme poměrně často a souvisí to s odlišným chápáním bohů vůbec. Zatímco v židovské tradici se jednalo o oddělené světy, u Řeků jsou bohové často pouhými nesmrtelnými lidmi. I hranice přechodu z jednoho světa do jiného jsou tedy volnější.¹⁷ Mezi stíny sestoupil Orfeus, Polydeukés, Théseus, Héraklés či Odysseus. V římské literatuře je to pak sestup Aenea ve Vergiliově Aeneidě. Právě tyto sestupy posloužily později často k představám rodícího se očištěnce.¹⁸

Sestup samotného Mesiáše do podsvětí je v křesťanství prvek velmi důležitý. Událost se dostala i do apoštolského vyznání víry slovy „*descendit ad inferos*“,¹⁹ přestože v bib-

¹²Lukáš 1:1–4

¹³Srov. s CARSON a J. M. DOUGLAS, *Úvod do Nového zákona*, s. 169–192, J. D. DOUGLAS, *Nový biblický slovník*, heslo „Lukášovo evangelium“ a HERBERMANN, *Catholic Encyclopedia*, heslo „Gospel of Saint Luke“.

¹⁴Matouš 6:19–21

¹⁵LE GOFF, *Zrození očištěnce*, s. 55.

¹⁶BŘEŇOVÁ, „Kult mrtvých ve Starém zákoně“, s. 119.

¹⁷SVOBODA, *Encyklopedie antiky*, heslo „mytologie“.

¹⁸Sestupy do podsvětí u Řeků podle LE GOFF, *Zrození očištěnce*, s. 33nn, kompletní problematika vzniku očištěnce tamtéž.

¹⁹*Symbolum Apostolicum*.

lických textech jsou zmínky jen okrajové.²⁰ V samotném Novém zákoně jsou v podstatě jen dvě narážky. První v Pavlově listu do Efezu²¹, druhou pak v první Petrově epištole.²²

Nejvýraznější odlišností těchto dvou textů je významový přesah, kdy je samotným aktem sestoupení vyjádřeno Kristovo vítězství nad smrtí a naprostá suverenita, jeho božství a následný důraz na příslib budoucího vzkříšení. Opět se tedy ukazuje, že pisatelům knih Nového zákona nešlo tolik o vylíčení, co se s člověkem stane po jeho smrti, jako spíše zdůraznění určité duchovní revolučnosti Mesiášova vzkříšení.

Dotváření onoho světa.

Křesťané však dlouho u těchto jednoduchých pojetí nezůstali. Dalo by se říci, že na rozpracování problematiky smrti se dostalo ihned, jen co byly dořešeny otázky životně důležitější. Jakmile nová víra přestala větší či menší vlny pronásledování, řadu vypjatých apologetických sporů a základních věroučných otázek, dostalo se i na hlubší teologické rozpracování otázky posmrtného života.²³

Zdá se, že tyto podněty nevycházely ani natolik od teologů, jako spíše od běžnějších vrstev věřících,²⁴ kteří se obtížně smiřovali s radikálností a přísností novozákonních měřítek. Ta totiž poměrně jasně naznačovala, že ten, kdo nepřijme víru a neuzná Krista jako svého zachránce, bude zatracen.²⁵ Toto přísné rozlišení pak často znamenalo vyhlásit soud nad svými blízkými, kteří „nedošli poznání“, a připravit pro ně věčná muka. A je pravděpodobné, že mezi lidmi přežívaly mnohem drastičtější a pečlivěji vykreslené představy, než jaké jim nabízeli autoři biblických textů.²⁶

V zájmu určitého zjemnění se pak myslitelé pod tlakem veřejnosti o to více inspirovali různými filosofickými představami antiky. Nejdále ve svém učení zašel Origénes, který se snažil do křesťanství začlenit platónské pojetí reinkarnace. Ačkoli bylo jeho učení ostře odmítnuto, jeho odlesky se vynořovaly po celá staletí.²⁷

Touto prací jsme však chtěli na dvou výrazných příkladech ukázat, že přestože autoři biblických spisů nepochybně přejímali určité zvyklosti a představy týkající se onoho světa, nečinili tak nikdy proto, aby vyřešili ožehavou otázku, co se s člověkem stane. Spíše v rámci obecných tendencí křesťanství ukazovali na důležitost osoby Ježíše Krista a blíže nespecifikovanou jistotu věčného života. Tento důraz se objevil i později v samotném výběru kanonických textů. Do pozadí ustupoval až v průběhu středověku.

²⁰V samotných kanonizovaných textech jsou zmínky výjimečné, jinak je tomu však u apokryfů — např. Nikodémova evangelia (DUS a POKORNÝ, „Kristův sestup do pekel, Nikodémovo evangelium”).

²¹„Vystoupil do výše, odvedl s sebou zajatce a dal dary lidem.’ Co jiného znamená 'vystoupil', než že nejprve i sestoupil do nejnižších částí země? Ten, jenž sestoupil, je také ten, jenž vystoupil vysoko nad všechna nebesa, aby naplnil všechno.“ (Efezským 4:8–10)

²²„Vždyť i Kristus jednou provždy trpěl za hříchy, spravedlivý za nespravedlivé, aby vás přivedl k Bohu. V těle byl sice usmrcen, ale v Duchu obživen. V něm také přišel a vyhlásil zvěst duchům ve vězení, kteří kdysi neuposlechli, když Boží trpělivost ve dnech Noemových vyčkávala, zatímco byl stavěn koráb, v němž jen několik, to jest osm duší, bylo zachráněno skrze vodu.“ (1. Petrova 3:18–20)

²³Srov. s FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, s. 16–53

²⁴LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 77n.

²⁵J. D. DOUGLAS, *Nový biblický slovník*, heslo „Zatracení“.

²⁶LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 60n.

²⁷Ibid., s. 63–72.

Prameny

Bible, Český studijní překlad. KMS, Praha, 2013.

„Kristův sestup do pekel, Nikodémovo evangelium”. In: *Neznámá evangelia, novozákonní apokryfy I.* Ed. Jan A. DUS a Petr POKORNÝ. Vyšehrad, 2001.

Frederick Henry Ambrose SCRIVENER. *Greek New Testament.* Cambridge : Deighton, Bell, 1887, s. 644. url: <https://archive.org/details/greeknewtestamen00scriuoft> (cit. 03. 05. 2015).

Symbolum Apostolicum. url: http://www.vatican.va/archive/catechism_lt/p1s1c3a2_lt.htm#SYMBOLUM%20FIDEI (cit. 05. 05. 2015).

Literatura

Klára BŘEŇOVÁ. „Kult mrtvých ve Starém zákoně”. In: *Svět živých a svět mrtvých : soubor studií interdisciplinární pracovní skupiny Náboženské směry.* Ed. Ľubica Obuchová. Praha : Česká orientalistická společnost : Dar Ibn Rushd, 2001, s. 118–127.

D. A. CARSON a J. Moo DOUGLAS. *Úvod do Nového zákona. Návrat domů,* 2008.

James Dixon DOUGLAS, ed. *Nový biblický slovník.* Návrat domů, 2009.

August FRANZEN. *Malé církevní dějiny.* Zvon, 1995, s. 358.

Charles G. HERBERMANN, ed. *Catholic Encyclopedia.* Encyclopedia Press, 1913. url: <http://www.newadvent.org/cathen/> (cit. 18. 04. 2015).

Jacques LE GOFF. *Zrození očištěnce.* Vyšehrad, 2003.

Farnáz Ma'súmiánová. *Život po smrti : v učení světových náboženství.* Brno : Jota, 1996, s. 183.

Pavel MATUŠINSKÝ. *Srovnání datací biblických knih.* url: <http://www.myty.info/storage/bible-when.pdf> (cit. 19. 03. 2015).

Isidore SINGER, ed. *Jewish Encyclopedia.* Funk a Wagnalls, 1901-1906. url: <http://www.jewishencyclopedia.com/> (cit. 24. 04. 2015).

Ludvík SVOBODA, ed. *Encyklopedie antiky.* Academia, Praha, 1973.

Karel TASCHNER. *Dějiny vzniku novozákonního kánonu.* url: <http://etfuk.sweb.cz/kanon.pdf> (cit. 03. 05. 2015).